

O paradoksu grešnih kozlov in črnih ovc

Ob dvotedenski stavki učiteljev konec lanskega šolskega leta je v slovenski javnosti prevladalo najprej začudenje nad dejstvom, da učitelji obstajajo, potem pa zgražanje nad tem, kako odločno so se lotili reševanja svojih problemov. Učiteljem naklonjeni novinarji so njihove stavkovne zahteve, torej izenačenje učiteljskih plač s plačami drugih zaposlenih v negospodarskih dejavnostih, predstavljali z bogatimi prisposodobami. Učitelji so bili "ponižujoče praznih žepov", "črne ovce", ki so prisiljene prosjčiti in barantati, ob tem pa imajo slabo vest, "obremenjeni so s krivdo" in potrebo po nenehnem opravičevanju.

Kljub temu, da je bila polovica slovenske javnosti v svojem sovražnem razpoloženju prepričana, da so učitelji nerazumevaljoči, delomrzni in ljudomrzni ter da delajo "z levo roko", so redki komentatorji opozarjali, da za svojo slabo plačo vendarle izkazujejo nenavadno "etično vzvišenost", "zavezanost idealom" in "delovno vnemo".¹ Posamezni učitelji, ki so se kljub vztrajnemu javnemu "impliciranju krivde" in "odvzemanju moralne integritete" oglasili v množičnih medijih, so dokazovali, da so vedno oni tisti "grešni osli", ki se morajo boriti za "vsak dinar miloščine" in pokojnino, "za človeka vredno življenje". Pri tem pa dopuščajo, da jih "blatijo in ponižujejo", so ugotavljali in zastavljali retorično vprašanje: "Kdo še danes spoštuje učitelja in njegovo delo?"²

¹ Nekateri so v pisnih medijem predlagali, da naj Slovenija proti učiteljem ukrepa tako kot Belgija, "vodni curki in pendreki naj imajo glavno vlogo". Prim. pismo J. Kanižnik, "Kaznovati stavkajoče", **Večer**, 11.6.1993. V isti številki je **Večer** priobčil tudi rezultate raziskave o tem, kaj meni slovenska javnost o stavki učiteljev. Na vprašanje, ali stavko podpirajo, je odklonilno odgovorilo 53 odstotkov vprašanih.

² Prim. B. Pretnar, "Pedagoška klofuta", **Delo**, 3.6.1993 in "Stavka s slabo vestjo", **Delo**, 9.6.1993; R. Ivelja, "Idealisti", **Dnevnik**, 9.6.1993; pismo M. Kocman, "Ko stavkajo učitelji", **Novi tednik**, 10.6.1993.

³ *Prim. "Je sindikat res dokazal, da je velik?", "Zadovoljstvo visi na tanki nitki", Republika in Večer, 12.6.1993.*

Podoba učitelja, ki so jo izostrili dramatični junijski dogodki, je neizbrisno literarna podoba Martina Kačurja. Z recitiranjem njegovih "misli" se je začelo tudi osrednje stavkovno zborovanje v Cankarjevem domu, kjer so učitelji odločali o tem, ali naj stavko nadaljujejo ali ne. Čeprav njihove zahteve niso bile uresničene, je bilo mnenje sindikalne zaupnice, da "če popustimo sedaj, bomo za vedno ostali Martini Kačurji", samo mnenje manjšine. Večina se je odločila, da to ostanejo.³ Ali pa bedna figura lačnega in premraženega idealista, ki ga ne razume ne oblast ne svet okrog njega, dejansko ustreza današnjemu učitelju? Nesporno v določeni meri držijo opisi ponižanja in brezpravnosti, ne drži pa vsaj to, da je današnji učitelj moški. Zato je toliko bolj zanimivo, da ob atributih zatiranega Kačurja koeksistira druga najpogosteje uporabljena opredelitev učiteljskega poklica, to je feminizacija, ki je bila ob letošnji stavki pomenljivo izpuščena.

Prav trivialno dejstvo, da v šolah učijo ženske, je za razumevanje učiteljskega položaja bistveno. Predstaviti ga bom skušala v širši zgodovinski perspektivi in pokazati, prvič, da feminizacija učiteljskega poklica ni bila zgodovinska sprememba, pač pa zgodovinska novost; in drugič, da je to dejstvo pustilo sledi v sindikalnih bojih za izboljšanje učiteljskega položaja, ki so jih danes zabrisali patetika na eni ter aroganca in pozaba na drugi strani.

SHOLARIZACIJA DRUŽBE - FEMINIZACIJA ŠOLE

Feminizacija učiteljskega poklica ima, nasprotno od nostalgično svetobolnega kačurizma, pejorativni pomen. Ni čisto jasno, kaj naj bi sama beseda pomenila; tisti, ki jo uporabljajo, ponavadi namigujejo, da so bili včasih učitelji moški, danes pa so večinoma ženske. Zadnji del trditve je nesporno točen, a pogledimo, če to velja tudi za prvega, in v katerih okoliščinah. Za primerjavo je relevanten javni obvezni šolski sistem, obravnavano obdobje pa zajema desetletja po njegovi uvedbi, torej konec 19. in začetek 20. stoletja. Natančneje rečeno, zanimajo nas čas, ko se je postopoma, a v državno predpisanih okvirih, oblikovala šola, kot jo poznamo danes, ter družbena razmerja, ki so se ob tem vzpostavljala.

Obvezno osnovno izobraževanje je v naših krajih avstrijska oblast uvedla z državnim osnovnošolskim zakonom leta 1869. Iz podatkov o številu polno zaposlenih učnih moči v takratnih slovenskih deželah (Štajerska, Koroška, Kranjska, Primorska) lahko razberemo, da se je v obdobju od leta 1871 do 1913 to število "več kot podvojilo, v Trstu z okolico se je celo popeteri-

lo" (Sagadin 1970:100). Med novo zaposlenimi v osnovnih šolah je bilo veliko žensk, vendar je njihov delež med vsemi zaposlenimi učitelji naraščal po pokrajinah različno. Tako je bilo na primer med učnim osebjem na Štajerskem leta 1871 samo 3,4% žensk, "konec leta 1913 pa jih je bilo že 44,5%"; na Kranjskem je bilo dve leti po uvedbi splošne osnovne šole 10% žensk, 1913 pa so med učnim osebjem zavzemale kar 56%. Leta 1913 je bil delež zaposlenih učiteljic na Primorskem - 47,8%, bistveno pa je istega leta od povprečja odstopala le Koroška z 32 odstotnim deležem zaposlenih učiteljic (str. 101).

Sagadin meni, da bi razlike med pokrajinami lahko deloma razložili, če bi ugotovili, kako je bilo z obstojem učiteljšč, in predvideva, da bi se taka primerjava "končala ugodneje za Kranjsko" kot recimo za Koroško (str. 101 op.). Dejansko je bilo v Ljubljani Državno učiteljšče ustanovljeno že leta 1871, v Trstu leto kasneje, v Gorici in Kopru 1875, v Mariboru pa šele 1903. Za Štajersko je obstajalo žensko učiteljšče v Gradcu, v Celovcu pa so učiteljšče odprli v šolskem letu 1870/71. O razlikah nam torej sam obstoj učiteljšč ne pove veliko, saj iz tega podatka ne moremo sklepati, kakšna je bila njihova dejanska dostopnost. Morda pa lahko izjemen porast števila učiteljic v Trstu pojasnimo z dejstvom, da se je v prvi polovici 19. stoletja dekliško šolstvo prav na Primorskem najuspešneje razvijalo. Tu so Splošno šolsko uredbo iz leta 1774, da naj se ustanovijo tudi javne dekliške šole, resno jemali, "leta 1851 so na primer imeli v Trstu kar 5 dekliških šol, na katerih so poučevale učiteljice", česar za druge slovenske dežele ne moremo trditi.⁴

Bolj od razlik v porastu zaposlenih učiteljic je za pričujoče besedilo pomembna splošna značilnost, ki jo lahko spremljamo po uvedbi splošne šolske obveznosti. V vseh slovenskih deželah je v osnovnih šolah skokovito naraščalo število zaposlenih učiteljic, ki so bile za svoje delo tudi posebej usposobljene. Kot smo videli, je osnovnošolskemu zakonu nemudoma sledilo ustanavljanje učiteljšč in na Ljubljanskem so prvo maturo opravili že ob koncu šolskega leta 1874/75. To pomeni, da so bile to "prve mature po popolnem, štiriletnem šolanju, prej kot na katerem koli moškem učiteljšču" (Schmidt 1988:III, 243). Prav ta dejstva so za našo analizo bistvena.

Zametke javnega izobraževanja najdemo že pod prosvetljenimi vladarji 18. stoletja, a šele konec 19. stoletja lahko govorimo o tem, da šolanje ni samo množični pojav, pač pa osrednji mehanizem družbene organizacije, ki je predstavljal spremenjena razmerja med izobrazbo, družbo in državo. Namesto nejasnih, sporadičnih in fragmentarnih oblik šolanja, za katere so skrbeli župniki, meščani, ponekod sami delavci ali kmetje, ponekod pa nihče, so bili izoblikovani natančno strukturirani, hierarhično urejeni, obvezni in deloma ali popolnoma brez-

⁴ Tatjana Hojan, "Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem", katalog razstave, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1970, str. 11.

⁵ Slavica Pavlič, "Jubileji naših šol v letu 1992 in 1993", Šolska kronika, **Zbornik za zgodovino šolstva** 25, Ljubljana, 1992, str. 157.

⁶ Prim. Branko Šuštar, "Pogled na razvoj šolstva na Cerkljiškem", prav tam, str. 107 in Slavica Pavlič, "Kako se je razvijala šola v Spodnji Polskavi", prav tam, str. 143.

plačni šolski sistemi, ki so zaposlovali posebej usposobljene administratorje in učitelje.

Pred tem so bili učitelji lahko oštirji, mežnarji, invalidi ali bivši vojaki, ki jim je bilo poučevanje dodatno delo, glavni vir dohodka pa v najboljšem primeru zvonjenje in orgljanje. V Kranjski Gori so imeli na primer zasilni pouk že pred dvesto leti, poučevali pa so posamezni cerkovniki. Leta 1806 je poučeval učitelj A. Hribar, ki je bil obenem tudi gostilničar in je imel gostilno kar v šoli, oziroma obratno, pouk kar v gostilni. Za ukaz oblasti, naj opusti gostilno, se ni zmenil in je točil pijačo še dalje.⁵ Težave so imeli tudi v Begunjah na Cerkljiškem, kjer je L. Weber leta 1859 zapustil mesto začasnega učitelja "zaradi svoje vdanosti pijači in razmerja z eno deklino". Kakšne so bile njegove druge kvalifikacije, sicer ne izvemo, vemo pa, da je bil njegov naslednik, M. Kukec, snežniški pisar.

Take in podobne zgodbe po osnovnošolskem zakonu leta 1869 niso bile več možne. Pogajanja o letni beri učitelja, ki je na primer v Spodnji Polskavi leta 1817 dobil "6 mernikov pšenice, 24 mernikov rži in 80 goldinarjev", poleg tega pa še vse dohodke od zvonjenja in orgljanja, so zamenjala zakonska pravila in sindikalni boji.⁶ Učiteljski poklic je postal "stan", in kot dokazujejo podatki, so vanj od samega začetka množično vstopale ženske. Vprašanje je torej, ali lahko govorimo o feminizaciji učiteljskega poklica. V konkretno zgodovinski pojavniki obliki sholarizacije družbe zagotovo ne. Zakaj ne?

Zato, ker je uvedba državne osnovne šole odprla ženski delovni sili vrata na stežaj, kar pojasnjuje tudi silovite skoke v deležu zaposlenih učiteljic. Vstop ženske delovne sile v učiteljski poklic je bil toliko novost, kolikor je bilo novost tudi splošno javno elementarno izobraževanje. Ženske iz njega potemtakem niso mogle nikogar izriniti ne v njem nikogar nadomestiti. Zasedle pa so položaj, ki se je razlikoval od

Nekaj o plačah istrskega učiteljstva.

V rokah so nam istrski deželni zakoni. Zato smo se namenili popisati, kakšne plače so uživali in še uživajo istrski ljudskošolski učitelji. Kake so bile plače v konkordatski dobi, na to se ne moremo ozirati, pač pa si oglejmo, kaj določa zakon z dne 30. marca 1870. § 22. tega zakona določa štiri plačilne vrste, namreč I. 1200, II. 1000, III. 800 in IV. 600 K. Poleg tega določa ta zakon petletnice z 10% najnižje plače, ki je v dotični občini ter nadučiteljem v občinah I. in

II. razreda 400 K, v občinah III. 200 K in v občinah IV. 100 K opravilnine. Voditeljem enorazrednic ni določena opravilnina. Stanovanje določuje ta zakon samo voditeljem, obstoječe iz dveh sob in potrebnih poststranskih prostorov, a če tega ni, stanarino v občinah I. in II. razreda 40%, v občinah III. razreda 30% in v občinah IV. vrste 20% najnižje letne plače v dotični občini. Vsi drugi učitelji, ki niso bili voditelji, niso imeli pravice ne do stanovanja in ne do stanarine.

To se je popravilo z zakonom z dne 3. novembra 1874 ter določilo le tri plačilne vrste, in sicer I. 1200, II. 1000 in III. 800 K. Učiteljem, ki niso imeli sposobnostne iz-

položaja moških sodelavcev. A spolno razliko je navsezadnje določal zakon tako za učitelje kot za učence. Splošno elementarno izobraževanje je bilo koncipirano spolno segregacijsko in tudi zaradi tega z veliko zadrego.

Leto po državnem osnovnošolskem zakonu je avstrijska oblast pripravila predlog zakona o pravnih razmerjih učiteljstva na javnih osnovnih šolah. Z njim je izenačila zahtevano izobrazbo in usposobljenost za moške in ženske kandidate ter določila enako delovno obveznost. Kljub temu je predlog določal, da prejemale učiteljice 80% učiteljske plače, ker jim ni treba vzdrževati družine, če pa se učiteljica poroči, se s tem "prostovoljno" odreče službi. Predvideno je bilo, da bi učiteljice poučevale le na dekliških šolah ali v dekliških oddelkih, a je zakon dopuščal tudi možnost nameščanja učiteljic za poučevanje dečkov v nižjih razredih osnovnih šol. K temu je bil prisiljen zaradi "naraščajočega pomanjkanja učiteljev" (Schmidt 1988:III, 232-234).

Kako naj razumemo dvoumne in paradokсне določbe, ki so zaznamovale položaj žensk od trenutka, ko jim uvedba obvezne osnovne šole ni pomenila samo možnosti pridobitve elementarne izobrazbe, pač pa je ustvarila tudi potencialno zaposlitev za njih? Zakaj jim je bilo samo zaradi nuje dovoljeno poučevati dečke, in še to samo v nižjih razredih? In od kod prepoved poroke?

Po mnenju Tillyeve in Scottove (1989) je na taka vprašanja nemogoče najti odgovore, če v analizi ne upoštevamo kompleksne povezanosti treh elementov - ženske, delo, družina. Ta triada je nujen okvir analize zato, ker biološka funkcija ženske naddoloča njeno ekonomsko funkcijo. To pomeni, da je ekonomistično racionalistični pogled vedno štel ženske za odvisne od družinske podpore, torej za manjvredno in najcenejšo delovno silo. Francoski ekonomist je leta 1910

petletnice so se odmerile s 15% plače tretje vrste, in stanarina se je določila za nadučitelje 200 K, drugim učiteljem 160 K in podučiteljem 100 K.

Do leta 1901. je uživalo istrsko ljudsko-šolsko učiteljstvo take dohodke. Z zakonom z dne 9. oktobra istega leta se je zvišala vsaka vrsta za 200 K; kvinkvenije so se odmerile za podučitelje vsaka s 135 K in za učitelje s 150 K. Opravilnina je bila določena s 100 K za vsak razred, a presegati ni smela 300 K za vse razrede. Stanovanje se je določilo nadučiteljem, obstoječe iz 3 sob in potrebnih postranskih prostorov, drugim učiteljem primerno stanovanje ali pa stanarina nadučiteljem 350 K, drugim

kušnje, se je znižala vsaka vrsta za 200 K. Določilo se je, da se ima uvrstiti v I. vrsto $\frac{1}{10}$, v II. vrsto $\frac{1}{10}$ in v III. $\frac{5}{10}$ krajev. Po prvem 10 letju so dobili 10% njih plače kot priboljšek, a dalje do izpolnjenega 30. službenega leta petletnice po 10% njih plače. Opravilnina je bila odmerjena za vsak razred 60 K, a skupna ni smela presegati 200 K. Vsi nadučitelji so imeli pravico do stanovanja, obstoječega iz dveh sob in postranskih prostorov, ali pa do odškodnine 200 K. Drugim učiteljem je bilo priznано le primerno stanovanje ali stanarina 100 K.

Ta določila so veljala do 1888. leta. Z zakonom z dne 14. decembra tega leta so ostale neizpremenje tri plačilne vrste, a

pojasnjeval ženske nizke mezde z dejstvom, da so ponavadi članice skupnosti, ki skrbi za njihovo eksistenco, angleški kolegi pa so ugotavljali, da obstajata dva načina za določanje mezde glede na spol: "moške mezde temeljijo na življenjskih stroških; ženske mezde so suplementarnega značaja" (str. 198).

Bodimo pozorni na čas, ko so bile te ocene izrečene, in na vzorec ženske zaposlenosti, ki se je Tillyevi in Scottovi zarisal v analizi vplivov sprememb, povezanih z industrijsko revolucijo, na žensko delo. Spreminjajoča se razmerja med ekonomskimi, demografskimi in družinskimi vplivi na delo žensk od leta 1700 dalje, ki sta jih proučevali na primerih iz Anglije in Francije, so strukturirana v naslednjem tridelnem modelu.

V družinskem načinu produkcije, značilnem za predindustrijsko ekonomijo, je bila enota produkcije majhna in produktivnost nizka, v njej pa so sodelovali vsi člani družine. Poimenujeta jo "družinska ekonomija". Rodnost in umrljivost otrok je bila velika. Otroci so bili sicer potencialni delavci, a zaradi omejenih sredstev so število otrok omejevali s poznimi porokami in prisilnim celibatom za nekatere člane. Gospodinj-ski način produkcije je omogočal, da so bile poročene ženske proizvajalke in matere, neporočene pa so delale v okviru svoje družine, in če to ni bilo potrebno, zunaj nje.

Industrializacija je povzročila, da so se produkcijske enote povečale, produkcija pa se je iz družinskih gospodinjstev preselila v tovarne in delavnice. Vsi člani družine so delali za mezde. To je bila torej "družinska mezdna ekonomija". Potrebe gospodinjstva po mezdi in ne zgolj po delovni sili so določale produkcijsko funkcijo žensk. Rodnost in umrljivost otrok sta bili še vedno zelo visoki, kar je bilo za poročene ženske velik problem. Tako kot prej so morale uravnati čas med produkcijskim in reprodukcijskim delom, če se smemo tako izraziti, le da je bilo v novih okoliščinah to bistveno težje, ker so morale

učiteljem 250 K.

Ta zakon je veljal do leta 1908. Dne 5. junija t. l. je izšel zakon, ki se z njim določa I. vrsta 1920, II. 1680, III. 1440 in IV. 1200 K. Za učiteljstvo brez sposobnostne izkušnje je še V. vrsta z 960 K letne plače. Petletnice so za definitivno učiteljstvo določene vsaka po 180 K, a za provizorno vsaka po 120 K. Opravilnina je določena 180 K za enorazrednico in dvorazrednico, 300 K za trirazrednico in štirirazrednico in 420 K za petrazrednico in šestrazrednico ter za vsak nadaljni razred 60 K; vendar nikdar ne čez 600 K. Za nadučitelje je določeno stanovanje, obstoječe iz 3 sob, kabineta in potrebnih postranskih prostorov,

za drugo učiteljstvo, obstoječe iz 2 sob, kabineta in potrebnih postranskih prostorov, ali pa stanarina nadučiteljem 540 K, učiteljem 360 K in 240 K podučiteljem in provizornim učiteljem.

Učiteljice imajo vedno 80% tačasne učiteljske plače.

Kdor bi primerjal plače, določene 1870. leta, in plače 1908., bi dobil ta-le pregled:

1870.		1908.		razloček	720 K
I. vrsta	1200 K,	I. vrsta	1920 K,		
II.	1000	II.	1680	.	680
III.	800	III.	1440	.	640
IV.	600	IV.	1200	.	600

na delo izven doma. Delale so torej občasno in neredno, to pa je bilo odvisno od tega, kako potrebna je bila njihova mezda v družinskem proračunu, ali so jih pri produkcijskem delu že nadomestili otroci in ali jim je uspelo delo za mezdo povezati z gospodinjstvi opravili.

Ob koncu 19. stoletja so tehnološke spremembe, razvoj težke industrije in vedno bolj zapleten način industrijske organizacije pripeljali do večje produktivnosti in tudi do večje blaginje. Novi načini produkcije so zahtevali predvsem moško delovno silo, na drugi strani pa so se v terciarnem sektorju odprla delovna mesta za ženske. Življenjski standard se je povečal in omogočil nastanek "družinske konsumpcijske ekonomije" (str. 227-229).

Ta tip družinske ekonomije je za našo analizo najbolj relevanten. Otroci so začeli hoditi najprej v šolo in šele potem na delo, poročene ženske pa so se v glavnem ukvarjale z naraščanjem in "konsumpcijskimi aktivnostmi". Mezдно delo so opravljale samo, ko so bile še neporočene, in pa v primeru finančne družinske krize. Rodnost se je zmanjšala, na začetku 20. stoletja pa tudi smrtnost novorojenčkov. Zgodovinska raziskava tako pokaže, da se je ženska produkcijska aktivnost spreminjala v obliki črke U. Zadnji vrh seže v obdobje po drugi svetovni vojni, ko se terciarni sektor še bolj poveča, s tem pa tudi potrebe po ženski delovni sili. Zaradi razvoja zdravstvenega varstva dojenčkov in daljšega obdobja šolanja otrok na eni strani ter na drugi zaradi dodatnih družinskih finančnih obremenitev, med katere sodi prav vedno pomembnejše izobraževanje, se tudi poročene ženske začnejo množično zaposlovati. Avtorici ob tem zaključujeta, da se s prevlado industrijskega načina proizvodnje pojavi splošna segregacija poklicev po spolu in da so ženske visoko zaposlene takrat, ko je povpraševanje po ženskih poklicih veliko, in obratno (str. 230).

Marsikdo bi mislil, da je učiteljstvo danes precej na boljšem, a upoštevajmo to: Iz fasij duhovščine je razvidno, da je tačas veljal 1 l na debelo prodanega vina 8 h, medtem ko danes velja v istem kraju 28 h; 1 l mleka je veljal 10 do 12 h, danes velja 28 do 32 h. Enako so se sorazmerno podražile druge življenske potrebščine. Znano je, da je takrat delal delavec za 1 60 K najmanj 14 ur, medtem ko zahteva tak delavec danes 4 K za 9 urno delo. Iz tega je razvidno, da tudi danes ni istrsko učiteljstvo plačano času in draginji primerno.

Deželnemu zboru ne ostane nič drugega, kakor da v kratkem zopet regulira učiteljstvu plače, tako da bodo res odgo-

varjale § 55. državnega šolskega zakona. Nič ne pomaga izgovor, da so se regulirale komaj pred letom, ker se je naredilo takrat le polovičarstvo. Otresti se bo marsikaterih starih predsodkov in otresti se bo tudi dvojne mere, t. j. razločka med mestom in deželo. Danes so na deželi življenske potrebe ravnoliko drage kakor v mestu, a v mestu so nekatere udobnosti, ki jih ni nikdar na kmetih.

⁷ Podatki za Anglijo so naslednji: leta 1851 je bilo ženskih uradnic manj kot 1%, leta 1914 že 25%, leta 1951 pa 60%. V Franciji se je leta 1892 za 200 delovnih mest v državnem poštnem uradu prijavilo 5000 žensk. Ni treba posebej omenjati, da je bilo delovno mesto uradnika leta 1851 bistveno drugačno kot mesto uradnice sto let kasneje. Izginile so možnosti napredovanja, solidne plače in družbeni ugled (Tilly in Scott 1989:157).

Potemtakem bi bile ugotovitve francoskih ali angleških ekonomistov brez smisla pred prelomom stoletja, ko so se potrebe po veliko poceni delovne sile izjemno povečale in se je struktura zaposlenih in zaposlenosti radikalno spremenila. Opisane spremembe so odprle povsem nov tip delovnih mest za ženske. To so bila birokratska in administrativna dela, trgovska in prodajalska opravila ter dela na socialnoskrbstvenem, šolskem in zdravstvenem področju.

Tilly in Scott sta za Francijo in Anglijo ugotovili, da se v tem času ni toliko povečalo število zaposlenih žensk, kolikor so se spremenila njihova delovna mesta. Namesto v industriji so se največ zaposlovale kot prodajalke, učiteljice in uradnice. Seveda to niso kar naenkrat postala "ženska" opravila, prav tako niso bila ženska po svoji "naravi". Takšna določitev je bila posledica "strukture poklicnih možnosti", ki je na nezahtevni, ozko specializiranih, slabo plačanih delovnih mestih brez možnosti napredovanja narekovala zamenjavo moških z ženskami.⁷

Ženske namreč niso bile nikoli integrirane v moško delovno silo, nikoli niso zasedle moških delovnih mest. Moške so zamenjale, nadomestile ali pa so se zanje odprla nova delovna področja. Kljub temu, da so bila ženskam dostopna nova delovna področja, se potemtakem temeljna segregacija ni spremenila - nekatera dela so bila ženska in druga ne. Ugotovitve, poudarjata avtorici, so seveda nacionalno, regionalno in lokalno specifične, kar potrjujejo tudi razlike med slovenskimi deželami, ki jih na primer kažejo podatki o dekliskem šolstvu ali porastu deleža zaposlenih učiteljic.

Za pričujoče besedilo pa so pomembne tudi definicije triade, ženske - delo - družina, znotraj katere sta opravili svojo analizo. Če govorimo o ženskah, moramo vedeti, da jih preči starostna in razredna ločnica. Njihovo podobo spreminjajo zgodovinske in kulturne okoliščine ter družbena razmerja. V zvezi z družino so bolj kot sama definicija pomembne družinske ekonomske strategije v najširšem smislu, torej ne kot zgolj zavestne kalkulacije, pač pa tudi kot kulturno specifične percepcije praktičnih zahtev vsakdanjega življenja. Delo pa moramo razumeti kot plačano, mezдно delo, ob čemer se tudi odpirajo ključna vprašanja: kako in zakaj se v nekem trenutku delodajalci odločijo zaposliti ženske, kako opravičijo tako odločitev, kakšna politika jih pri tem vodi?

"SI DUO FACIUNT IDEM, NON EST IDEM"

Za dekleta so se poklicne možnosti ob koncu 19. stoletja spremenile. Poleg slabo plačanih nekvalificiranih in težaških

tovarniških del so lahko postale uradnice, strojepiske, medicinske sestre ali učiteljice. Videli smo, da so se na Slovenskem učiteljice posebej usposabljele na učiteljskih, ki jih je začela država ustanavljati takoj po sprejetju osnovnošolskega zakona. Schmidt trdi, da so bile bolj izobražene in usposobljene od svojih moških kolegov (Schmidt 1988:III, 243), iz popisa leta 1880 pa razberemo, da je bil odstotek nekvalificiranih med polno zaposlenim moškim učnim osebjem "v vseh naših deželah in tudi v Avstriji kot celoti višji kot med polno zaposlenimi ženskimi učnimi močmi, posebno neprimerno višji je bil ta odstotek med moškimi na Kranjskem, v Gorici-Gradiški in Istri" (Sagadin 1970:109). Leta 1900 te razlike niso bile več tolikšne, pokazalo pa se je, da so ženske bolj uspešne pri opravljanju zahtevnega izpita o učni usposobljenosti.

Na splošno je veljalo, da so se nove možnosti zaposlitve odpirale tistim, ki so jim družine lahko omogočile dodatno usposabljanje ali vsaj polno elementarno izobraževanje. Ni bilo namreč tako nenavadno tudi v drugih državah, kar je šolski inšpektor leta 1903 ugotavljal za Francijo, da je načelo obveznega šolanja zgolj abstrakcija, saj "skoraj povsod zapustijo deklice šolo pri enajstih, dvanajstih ali še prej" (Tilly in Scott 1989:178). Kateri starši pa so se lahko odrekli zaslužku, ki so

Angleško skladišče oblek ¹⁻¹

O. BERNATOVIC

Ljubljana, Mestni trg števil. 5

10, 30, 50% ceneje kakor drugod.

Največja izbira oblek za gospode in dečke kakor tudi za dame, deklice in otroke.

==== Gg. učiteljem še 10% ceneje. ====

⁸ Leta 1896 je šolski minister potreboval tehtnejše argumente, s katerimi je zagovarjal vladno odločitev, da ne namerava ustanavljati ženskih gimnazij. Argumenti so bili ekonomske narave, kajti možnost višje ženske izobrazbe je po njegovem mnenju skrivala "gospodarsko nevarnost". Konkurenca ženskih izobraženek naj bi povzročila "zniževanje moških zaslužkov, zmanjšalo bi se število porok in trpelo bi družinsko življenje". Prim. T. Hojan, nav. delo, str. 29-30.

⁹ Za Slovenijo je v zadnjih desetletjih veljalo, da so se na dvoletne pedagoške akademije vpisovale hčere manj izobraženih staršev kot na fakultete. Danes proučevalci socialnega porekla študentov ocenjujejo, da se je s podaljšanjem študija na pedagoški fakulteti ta trend obrnil. Fakultetno izobraževanje je pač namenjeno tistim z višjim nivojem aspiracij in zadostnimi materialnimi možnostmi za štiri- ali večletni študij, oboje pa premorejo predvsem družine visoko izobraženih staršev.

ga hčere morale prispevati v družinski proračun takoj, ko je bilo mogoče? Katere družine so jim potemtakem omogočile dodatno izobraževanje ali vsaj dokončanje osnovne šole?

Za slovenske dežele je zanimivo, da se je leta 1871 socialni izvor učiteljic razlikoval od socialnega izvora učiteljev. Bile so hčere višjih uradnikov in "gosposkih družin", ki so se na učiteljske vpisovale tudi zato, da bi se "stanu primerno" izobrazile. Podobno navajata Anderson in Zinsser (1990) za Anglijo, da so učiteljice postajale pripadnice "nedelavskega" razreda. Ugotovitve Tillyeve in Scottove so drugačne. Pravita, da je bilo v Franciji in Angliji učiteljevanje vedno sredstvo socialnega napredovanja za hčere kmetov, obrtnikov in tovarniških delavcev. Zdi se, da lahko pravilnost navedenih trditev preverimo z daljšo časovno lestvico. Nedvomno so se za učiteljice ob koncu 19. stoletja odločale večinoma pripadnice srednjega razreda. To je bilo skoraj edino poklicno izobraževanje, ki jim je bilo po takratnih šolskih zakonih dovoljeno in dostopno in ki so jim ga družine lahko omogočile.

Višješolski študij je bil ženskam še nekaj časa nedostopen. Dejstvo je sicer, da se z množičnim osnovnim izobraževanjem odprejo tudi formalne možnosti za "množično" nadaljnje izobraževanje, ki se mu obstoječe institucije niso mogle dolgo upirati. Poglejmo za primer težave avstrijskih šolskih oblasti, ki so jih imele na gimnazijah. Čeprav so z različnimi uredbami preprečevali vpis deklet na gimnazijo, so kot privatistke nekatere vseeno uspele priti do mature. Tu se je zadeva zapletla, kajti matura je odpirala vrata na univerzo, tam pa si žensk ob koncu 19. stoletja ni bilo mogoče predstavljati. Dunajsko ministrstvo za uk in bogočastje je moralo nejasnosti okrog tega, ali dekleta lahko opravljajo maturo ali ne, leta 1878 večkrat pojasnjevati. Seveda so maturo lahko opravljale, saj so navsezadnje obiskovale gimnazijski program in so svoje znanje, če so hotele, smele tudi dokazati. Vendar pa ta preizkus, ki je bil popolnoma enak za oba spola, po mnenju ministrstva za uk in bogočastje "pri ženskah ne more imeti običajne svrhe tega izpita, da bi z njim preizkusile zrelost za akademski študij". V nadaljevanju odlok še natančno razlaga, da sme na spričevalih za "eksaminantke" pisati, da je to samo spričevalo in ne maturitetno spričevalo.⁸ Pozneje so se vrata univerzitetnih študijev in temu primernih zaposlitev za ženske odprla na stežaj in lahko rečemo, da se je socialni izvor učiteljic postopoma približal oceni, ki sta jo podali Scottova in Tillyeva.⁹

Natančno strukturo socialnega izvora in njene spremembe lahko na tem mestu zanemarimo, čeprav s tem ne zanikamo ne razredne ne starostne ločnice, ki preči kategorijo žensk. A zanima nas predvsem, v kakšnem položaju so se znašle ženske, ko so množično vstopile, najprej v nanovo odprta učiteljska, potem

pa na delovna mesta v osnovnih šolah. Upoštevajmo, da so bile možnosti izobrazbe deklic pred koncem 19. stoletja majhne in da so bila delovna mesta za tiste, ki so morale delati, suženjska in ponižujoča. Za dekleta delavskega porekla so bila to težaška in slabo plačana tovarniška dela, v največji meri pa neskončno delo služkinj, obubožana dekleta srednjega razreda pa so se preživljala večinoma kot posebne vrste služkinje - guvernante.

Najprej lahko ugotovimo, da je postala ženska kot učiteljica "spoštovana in sprejeta javna osebnost. Poučevanje ji je dalo položaj, kjer je bila odvisna od svoje sposobnosti in ne od dobrohotnosti družine, ki jo je zaposlila. Čeprav so bile učiteljice zelo slabo plačane in so pogosto delale v zastrašujočih razmerah, se jih veliko spominja, kako so bile pri delu srečne" (Anderson in Zinsser 1990: 194). Četudi bi bila ta podoba preveč idealna, da bi ji popolnoma zaupali, pa ostaja dejstvo, da je zaposlitev v šolstvu nudila določeno mero avtonomije, stalni, čeprav ubožni, vir dohodka in pozneje tudi pokojnino. Za razliko od nekaterih drugih del, na katera so dekleta gledala kot na začasno zaposlitev do poroke, so učiteljice svoj poklic lahko razumele dolgoročneje, saj so se zanj usposobile.

Dolgoročnost tega poklica je bila povezana, kot smo videli, s prepovedjo poroke. V Franciji je bila učiteljicam poroka prepovedana z zakonom do leta 1900, v Angliji je bila prepoved zgolj zadeva uveljavljene prakse, ki pa je bila zakonsko ukinjena šele leta 1944. V Avstriji je bilo z osnovnošolskim zakonom leta 1869 določeno, da se učiteljica s poroko "prostovoljno" odpoveduje službi, med obema vojnama pa je v 30. letih za naše kraje veljala določba, da učiteljice lahko obdržijo službo samo v primeru, če se poročijo z učiteljem. Tovrstne omejitve seveda niso veljale za delavke v drugih poklicih. Ali

Izboljšanje plač ljudsko-šolskih učiteljev mestne občine Trst.

V seji dne 29. julija t. l. je tržaški mestni svet slišal komunalnim učiteljem in učiteljicam mesta in okolice plače po načrtu kot sledi:

	Letna plača	Petletnine (6)	Staarinas	Skupna plača od 1. 7. 1910	Dosedanja skupna plača
I. podučitelj s maturo (podučiteljica) s maturo	1000 (850)	—	—	1000 (850)	1000 (800)
II. podučitelj s izpitom usposob. (podučiteljica) s izpitom usposob.	1400 (1190)	—	—	1400 (1190)	1200 (960)
III. učitelj ob imenovanju (učiteljica) ob imenovanju	2000 (1700)	—	600 (510)	2600 (2310)	2200 (1830)
IV. učitelj s 1 petletnino (učiteljica) s 1 petletnino	2000 (1700)	300 (255)	700 (595)	3000 (2550)	2900 (2360)
V. ista s 2 petl.	2000 (1700)	600 (510)	800 (680)	3400 (2890)	3100 (2510)
VI. ista s 3 petl.	2000 (1700)	900 (765)	900 (765)	3800 (3230)	3300 (2660)
VII. ista s 4 petl.	2000 (1700)	1300 (1105)	900 (765)	4200 (3570)	3850 (3060)
VIII. ista s 5 petl.	2000 (1700)	1700 (1445)	900 (765)	4600 (3910)	4050 (3210)
IX. ista s 6 petl.	2000 (1700)	2100 (1785)	900 (765)	5000 (4250)	4250 (3360)

(Številke v oklepih pomenijo prijemke podučiteljic in učiteljic, vsote se razumejo v kronah)

prejšnje ugotovitve prispevajo dodatne razloge k prepričanju, da moramo nezdružljivost poroke z učiteljevanjem razumeti v kontekstu specifičnosti tega poklica? Kaže, da ne. Očitno lahko prepoved, ki jo je sama oblast brez pomislov kršila, če je bilo potrebno, razumemo bolje v kontekstu prevlade kapitalističnega načina produkcije. Naj to natančneje pojasnimo.

Ob prelomu stoletja postane reprodukcija prebivalstva izrazito moteč ekonomski element, kar je že moč opaziti v upadanju rojstev, procesu, ki se v Franciji začne v začetku 19. stoletja, v Angliji pa na njegovi polovici (Tilly in Scott 1989:167). Nosilke reprodukcije prebivalstva so bile torej po eni strani ekonomsko zaželena delovna sila, ker so jih potrebovali veliko in so bile najcenejše, po drugi strani pa so postale ekonomsko nekoristne (tako v ožjem kot širšem smislu) v tistem trenutku, ko so se poročile in začele rojevati.

Na vprašanje, kako in zakaj se v nekem trenutku delodajalci odločijo, da bodo zaposlili ženske, torej lahko odgovorimo naslednje. Odločijo se po pragmatičnem premisleku o tem, katera delovna sila je na razpolago in katera delovna sila je poceni. Če so se z uvedbo obvezne osnovne šole izjemno povečale potrebe po učiteljih, teh pa ni bilo, je bila ekonomsko racionalna rešitev verjetno v tem, da so v šolah začeli zaposlovati ženske, ki so jih poleg tega lahko tudi slabše plačevali. Paradokсне določbe o njihovem samskem statusu in poučevanju dečkov lahko pojasnimo v tem kontekstu.

Ne samo, da so učiteljice dobile dovoljenje za poučevanje dečkov "zaradi pomanjkanja" učiteljev; zaradi pomanjkanja samskih učiteljic so na primer v Franciji že po letu 1900 dovoljevali poučevanje tudi poročenim ženskam. Tako jih je bilo leta 1922 med ženskimi učnim osebjem kar 56%. Po drugi strani je seveda res, da je bila posledica uzakonjenega ali samo družbeno zaželenega celibata veliko število neporočenih učiteljic (Tilly in Scott 1989: 185), ki pa so jih lahko ravno zaradi tega, ker "jim ni bilo treba skrbeti za družino", plačevali manj kot njihove moške kolege.

Odločitve delodajalcev se seveda javno niso utemeljevale z ekonomističnimi, pač pa z moralističnimi argumenti. Bilo bi nemogoče, da bi samske učiteljice deklarativno nagrajevali, ker so se odpovedale ekonomsko moteči reproduktivni funkciji. Še več, Tillyjeva in Scottova dokazujeta, da se v obdobju industrializacije družbe celo poveča ideološko poudarjanje ženskih dolžnosti in njene reproduktivne vloge v družini. Ker se hkrati povečajo potrebe po ženski delovni sili in ker se ženske v veliki meri tudi zaposlujejo, lahko poudarjanje tega "naravnega" poslanstva razumemo v funkciji prenašanja bremena reševanja problemov dela in družinskih obveznosti na družino samo.

Če je spolna razlika že od začetka zapisana v samem položaju učiteljic v primerjavi s položajem moških kolegov, je prav tako zapisana tudi v boju za izboljšanje tega položaja. Leta 1898 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Društvo slovenskih učiteljic. Vzroke ustanovitve je ob trideseti obletnici društva opisala A. Štebijeve: "Niti najmanj ni potrebno, da bi prodrli bog zna kako globoko v življenje, da bi spoznali, da se smatrajo moški ne za relativno, nego za absolutno močnejšo silo od žene in da to svoje naziranje prenašajo v vsako svoje udejstvovanje. To bi bil morda upravičen razlog za osnivanje ženskih stanovskih organizacij in mislim, da je ta napačna samozavest moških bila največja pobuda za ustanovitev Društva slovenskih učiteljic in da še do danes velja ta razlog in s tem seveda tudi upravičenost posebne ženske stanovske organizacije."¹⁰

"Napačna samozavest moških" je bila v tem primeru prepričanje moških kolegov, ki so v skladu z njim tudi vodili stanovsko organizacijo, Zavezo slovenskih učiteljskih društev, ustanovljeno leta 1889. Kakšno pa je bilo to prepričanje? Ugledni J. Ciperle, ki je desetletje prej v Učiteljskem tovarišu objavljajl nadaljevanko o moralnih in vzgojeslovnih zadregah, se je v tretjem delu teh Pedagogičnih pogovorov lotil že takrat aktualnega vprašanja ženske emancipacije. Ta se začne, ko so ženske "jele stopati na stopinje, ktere so imeli nekda v rokah le možje", in odkar hoče ženska "več znati, kakor kar ji je treba". Ciperle se pri dokazovanju, kako huda je ta "kužna bolezen", sklicuje na velike može evropske civilizacije od Ksenofonta do Schillerja in zaključuje: "Proč z vsemi nepotrebni učnostimi pri ženskah, v kuhinjo ž njimi ali pa k šivanji, otroke pestovat, ako vam jih je dal Bog." Tako žensko je pripravljen spoštovati, sicer pa meni, da "emancipirana ženska ni več ženska, mož pa tudi ni, in ker so ljudje le dvojnega spola, tedaj emancipirana ženska ni nič".¹¹

Zadrega ob uvedbi splošne osnovne šole je bila namreč dvojna. Na eni strani se v polemikah, ali je splošno izobraževanje sploh potrebno, ni izoblikovalo enotno mnenje, koliko izobrazbe naj bi bile deklice deležne, da se "naravno" stanje stvari ne bi spremenilo. Na drugi strani pa je bilo od vsega začetka jasno, da se mora naravni red prav z vstopom žensk med učitelje in s tem tudi v višje stopnje izobraževanja močno zamajati. Da je "kužna bolezen" zaradi ekonomske računice in spolne delitve dela, na kateri temelji, nezaustavljiva, takrat še ni bilo očitno. V Učiteljskem tovarišu se je leta

¹⁰ "O pomenu ženskih stanovskih organizacij", referat A. Štebijeve na občnem zboru Društva učiteljic v Ljubljani, dne 27. decembra 1928, Poročilo ob 30-letnici Društva učiteljic v Ljubljani, Ljubljana 1929, str. 23.

¹¹ **Učiteljski tovariš** 1879, str. 17-19.

Klerikalci so povsod enaki.

V koroškem deželnem zboru je stavil krščanski socialc K r a m p l predlog, da se uvede le šestletna šolska obveznost. — Klerikalci so pač povsod enaki: ljudstvu kolikor najmanj mogoče izobrazbe!

¹² Janja Miklavčič, "Poročilo o delovanju društva od ustanovitve do svetovne vojne", Poročilo ob 30-letnici Društva učiteljic v Ljubljani, Ljubljana 1929, str. 4-5.

¹³ Angela Vode, "Društvo slovenskih učiteljic", tipkopis, Slovenski šolski muzej, Arhivska zbirka, fasc. 296.

¹⁴ **Učiteljski tovariš** 1897, str. 411-412.

1897 razprava o emancipaciji vendarle natančneje strukturirala. Ksenofonti in Schillerji so bili pozabljeni, v ospredje so stopile sindikalne zadeve. Tako učitelji kot učiteljice so problem videli v šibkem materialnem položaju učiteljskega stanu, in tako eni kot drugi so ga definirali preko spolne razlike.

Moški učitelji so zakonsko predpisane nižje plače učiteljic podpirali in se za njihovo ohranitev tudi borili. Slovensko učiteljsko društvo je v spomenici o uredbi učiteljskih plač, ki ga je predložilo deželnemu zboru Vojvodine Kranjske, predlagalo zvišanje plač in pri tem natančno določilo tudi razmerja med plačami v škodo učiteljic in ravnateljic. Ponatis spomenice v Učiteljskem tovarišu novembra 1897 je dokončno razjezil učiteljice, ki so se zadnje dni decembra zbrale v Ljubljani in sklenile s peticijami na odgovorna mesta prepričati sprejem društvenega predloga. "Ni bila samopašnost, da smo se oglasile zoper krivico. Bila je naša zavest enakega dela, enake izobrazbe, enakih dolžnosti, ki nam je začrtala pot," je njihov protest utemeljila glavna organizatorica, Janja Miklavčič. Uspeh ni bil nepomemben, saj so "dosegle vsaj delno enakopravnost z učitelji. Le v I. in II. plačilnem razredu smo izgubile 10%".¹²

Argumenti nasprotnih taborov znotraj učiteljstva so bili strukturirani na dveh različnih ravneh. Učiteljice so se sklicevale zgolj na formalnopravno dejstvo, da velja za enako delo enako plačilo, in se zavemale za spremembo uveljavljene prakse pri določanju učiteljskih plač. Učitelji pa so poleg zakonske utemeljitve, da imajo višje plače, ker morajo skrbeti za družine, navajali biološko moralistične argumente, s katerimi so učiteljice diskreditirali kot sogovornika nasploh. Na ta način so izpodbijali enakovrednost njihove delovne usposobljenosti in torej tudi njihov glavni argument.

Janji Miklavčič, "najbolj bojeviti med tedanjimi učiteljicami", kot se spominja A. Vode¹³, je na primer Učiteljski tovariš novembra 1897 takole odgovoril: "Koleginja 'Janja' se je z neko posebno slastjo lotila zadnji čas nas učiteljev, dasi za to nima nobenega opravičenega vzroka. Mogoče, da si išče po tej poti popularnosti, mogoče je pa tudi, da postopa tako iz sebičnosti, ker učiteljem za vzrejo in vzgojo otrok ne privoščiči nobenega novčiča, dasi vsak učitelj njej gotovo toliko dohodkov privoščiči, kolikor potrebuje on samo za svojo osebo. Gdč. Janja se opira vedno na besede: 'Jednako delo, jednako plačilo.' Stojte, gospica! 'Si duo faciunt idem, non est idem.' Pri našem delu se gre za končni, splošni uspeh, ki ga doseže učitelj med narodom za narod. In ženska kot slabotno bitje ne more pri najboljši volji istega posla tako dobro izvršiti, kakor je izvrši mož."¹⁴

Konec 19. stoletja so zveneli taki argumenti prepričljivo, čeprav so se celo tisti, ki so jih navajali, zavedali, da pri

množičnem poučevanju ne gre za kakovost dela, temveč za cenenost delovne sile. Na isti strani kot odgovor 'koleginji Janji' sta namreč ena pod drugo objavljene dve notici. Notica z naslovom 'Preveč učiteljic' sporoča, koliko "izprašanih kandidatinj" čaka na službo, in se sprašuje, "Kje tiči neki vzrok, da je učiteljic vedno več, učiteljev pa leto za letom manj?". K temu doda retorični odgovor: "To pač ni težko uganiti." Novica nad to ima naslov "Pomanjkanje učiteljev na Kranjskem" in uganko jedrnato pojasni. Zaradi pomanjkanja učiteljev se pošlah tudi v višjih razredih nastavlja učiteljice, kar je sicer protizakonito in naj bi bilo zato zgolj začasno, da bi otroci ne bili čisto brez pouka. Začasnost pa je vprašljiva, kajti "naši kandidati beže po dovršenih študijah službovat v sosednjo Štajersko, ali gredo k vojakom, k pošti ali kam drugam, ker jim je povsodi odprta lepša pot do kruha, kakor pa pri učiteljstvu. S tako nizkimi plačami, kakoršne uživa učiteljstvo na Kranjskem še samec ne more shajati, kamo li družinski oče s kopico otrok." Novico zaključuje obljuba, da bo učiteljstvo napelo vse sile, da se "to pereče vprašanje" čimprej reši.

Rešitev je bila predstavljena v spomenici, z njo pa učiteljski organizaciji ni uspelo nič rešiti, pač pa ustvariti nov problem. Z ustanovitvijo Društva učiteljic natanko leto po znamenitem ljubljanskem posvetovanju so se vrste skupne stanovske organizacije razcepile, in razcep je samo še poglobljal razlike med sindikalnimi programi in cilji. Učiteljski tovariš se je kmalu začel spraševati, "ali ne bi bilo bolje za ves naš stan, ko bi delovali složno?".¹⁵ A ker so bile za njih zahteve učiteljic le "osvetoželjnost", to seveda ni bilo mogoče. Program Društva učiteljic je ostal ves čas delovanja nespremenjen: uveljavitev načela za enako delo - enako plačilo in za iste dolžnosti - iste pravice. "Stoječ na braniku za pravice učiteljic", je Društvo prosvetnim in krajevnim oblastem pošiljalo proteste ali vloge v zvezi z zapostavljanjem poročenih učiteljic, zaradi zapostavljanja pri volitvah v disciplinsko sodišče, glede noše učiteljic, glede uvedbe delnega celibata učiteljic in podobno, prizadevalo pa si je tudi za žensko volilno pravico.¹⁶

Tako kot v drugih državah so tudi na Slovenskem ženske ob množičnem vstopu na nova delovna področja vzbujala pri moških kolegih odpor in sovražnost. Ne glede na njuno intenzivnost je splošna zakonitost, da je za delo na določenem področju in hierarhični stopnji toliko težje dobiti moške, kolikor več je na njej zaposlenih žensk, prevladala tudi v šolstvu. Kar pa razmerij moči med spoloma ni spremenilo. Ko je banska uprava leta 1931 Društvo učiteljic, "prvo žensko borbena društvo pri Slovencih"¹⁷, končno likvidirala, je to storila po dolgoletni gonji "skupne" učiteljske organizacije in na njeno izrecno željo.

¹⁵ Kar je sledilo retoričnemu vprašanju, je ponujalo že kar jasen odgovor nanj: "Ženska emancipacija še ni prinašala nikomur koristi, ker nima zdrave podlage. Ta prikazen je le nekaka osvetoželjnost nad gotovimi osebami, ali nad kakim stanom, ali tudi nad moškimi sploh. Emancipirana ženska nima mika, nima ljubeznjivosti in ženska, ki ni ljubeznjiva, je zgrešila svoj poklic." **Učiteljski tovariš** 1898, str. 8.

¹⁶ Janja Miklavčič, nav. delo, str. 11.

¹⁷ Angela Vode, nav. delo.

Mirjam Milharčič-Hladnik, magistra sociologije,
asistentka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

ANDERSON, B. S., ZINSSER, J. P. (1990): *A History of their Own, Women in Europe from Prehistory to the Present*, vol. II, Harmondsworth.

O ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem, razstavni katalog, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970.

Poročilo ob 30-letnici Društva učiteljic v Ljubljani, Ljubljana 1929.

SAGADIN, J. (1970): "Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini", v zborniku **Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969** (ured. V. Schmidt, V. Melik, F. Ostanek), Ljubljana.

SCHMIDT, V. (1988): **Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III.**, Ljubljana.

Šolska kronika 25, Zbornik za zgodovino šolstva, Ljubljana 1992.

TILLY, L. A., SCOTT, J. W. (1989): **Women, Work & Family**, London.

Učiteljski tovariš, letniki 1879, 1897, 1898.

VODE, A.: *Arhivska zbirka fasc. 296*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana.